

Н. Е. Мілорадова

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті представлено результати дослідження особливостей діяльнісного компонента змістовних характеристик професіогенезу працівників слідчих підрозділів на різних етапах професійного розвитку: професійної адаптації, оволодіння професійною діяльністю, творчого самовираження, наставництва, соціальної переадаптації. Виокремлено специфіку спрямованості професійної мотивації, стилів саморегуляції поведінки і домінуючих моделей копінг-поведінки на кожному з етапів.

Ключові слова: змістовні характеристики, діяльнісний компонент, професіогенез, слідчі органи досудового розслідування, мотивація, стилі саморегуляції, моделі копінг-поведінки.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні трансформації вимагають реформування правоохоронної системи, що має базуватися на змінах характеру та умов професійної діяльності та оновленні підходів до підготовки конкурентоспроможних та висококваліфікованих фахівців. Якісна та послідовна підготовка, відповідність умов праці професійним вимогам є запорукою ефективності виконання професійної діяльності. Знаходження оптимального та ефективного способу розв'язання професійних завдань є характеристикою багатьох юридичних професій. Але саме професія слідчого потребує відповідних задатків, покликання та освіти, достатнього життєвого досвіду, цілої низки професійних знань, навичок та вмінь для встановлення істини під час розслідування злочинів та притягнення до суду винних. Саме це зумовлює необхідність ретельного вивчення діяльнісного компонента змістовних характеристик професіогенезу працівників слідчих підрозділів на стадії професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професіографічних досліджень юридичних професій розкриваються в працях видатних зарубіжних та вітчизняних науковців. Різні аспекти професійного розвитку особистості правоохоронця розглядали Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Б.І. Бараненко, О.М. Бандурка, В.І. Барко, С.П. Бочарова, В.В. Вареник, О.В. Землянська, Ю.Б. Ірхін, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Лефтеров, Т.М. Малкова, В.С. Медведєв, Л.І. Мороз, О.В. Тімченко, О.М. Цільмак, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко та ін.

Психологічна структура діяльності працівників слідчих підрозділів була предметом досліджень Д.О. Александрова, В.Г. Андросюка, О.М. Бандурки, В.І. Барко, С.П. Бочарової, В.Л. Васильєва, О.В. Землянської, Ю.Б. Ірхіна, М.В. Костицького, В.О. Коновалової, Н.І. Клименка, В.С. Кузьмічова,

О.М. Столяренка, О.Р. Ратинова, О.М. Цільмак, В.Ю. Шепітько та ін.

Психологічні аспекти проведення слідчих розшукових дій досліджували О.Я. Баєв, О.І. Жуков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, С.М. Лозова, В.Г. Лукашевич, О.М. Цільмак, В.Ю. Шепітько та ін. Але сучасні законодавчі, організаційні та процесуальні зміни потребують більш детальних досліджень змістовних характеристик професійного розвитку працівників слідчих підрозділів.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особливостей діяльнісного компонента змістовних характеристик професіогенезу працівників слідчих підрозділів на стадії професійного розвитку.

Завдання дослідження: 1) діагностувати спрямованість професійної мотивації працівників слідчих підрозділів на різних етапах професійного розвитку; 2) з'ясувати стилі саморегуляції поведінки працівників слідчих підрозділів з різним стажем несення служби; 3) визначити особливості використання моделей копінг-поведінки у слідчих на різних етапах професійного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Змістовні характеристики розкривають сутність професіогенезу через виокремлення істотних ознак підготовки фахівця, дослідження особливостей професійної Я-концепції, індивідуально-типологічних характеристик, отриманих професійних знань, умінь і навичок та їх застосування в професійному просторі як у розв'язанні оперативних завдань, так і процесі міжособистісного спілкування. До змістовних характеристик нами віднесено особистісний, діяльнісний та соціальний компоненти [3].

Діяльнісний компонент розкриває сутність професіогенезу через особливості узгодження внутрішніх і зовнішніх умов діяльності для досягнення оптимального та ефективного способу розв'язання професійних завдань; якість використання

отриманих знань, умінь та навичок для забезпечення стабільності діяльності та саморегуляцію фахівця, необхідну для досягнення поставленої мети. Діяльнісний компонент ґрунтується на усвідомленні того, що діяльність, з одного боку, є основою та засобом, з іншого боку, головною умовою саморозгортання особистості в професійному та особистісному просторі. Слідчий перетворюється на суб'єкта пізнання, професійної діяльності та спілкування, що передбачає необхідність застосування отриманих знань, умінь та навичок для визначення мети, організації, регулювання та оцінки результативності діяльності на кожному з етапів професіогенезу. Особливості діяльнісного компонента змістовних характеристик професіогенезу працівників слідчих підрозділів на стадії професійного розвитку було досліджено за допомогою психодіагностики спрямованості професійної мотивації, визначення стилів саморегуляції поведінки і з'ясування домінантних моделей копінг-поведінки.

У межах третьої стадії професіогенезу працівників слідчих підрозділів нами визначено декілька етапів, а саме: професійної адаптації, оволодіння професійною діяльністю, творчого самовираження, наставництва, звільнення та соціальної переадаптації [3].

Згідно з визначеними етапами професіогенезу, вибірку нашого дослідження становили 350 осіб, які були розподілені на п'ять груп: 1 група – адаптанти, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 1–3 роки (98 осіб – 28,0%); 2 група – інтерналі, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 3 – 7–10 років (117 осіб – 33,0%); 3 група – майстри, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення

служби 7–10 – 15–20 років (73 особи – 21,0%); 4 група – наставники, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 15–20 років (36 осіб – 11,0%); 5 група – переадаптанти, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 20–25 років (26 осіб – 7,0%).

Вивчення спрямованості професійної мотивації слідчих здійснювалося за допомогою методики «Діагностика професійної мотивації» В.І. Осьодло [5].

Діагностовано, що в усіх групах дослідження домінантною мотивацією професійної діяльності виступає інтернальність у сфері професійних досягнень: 1 група ($12,40 \pm 2,77$), 2 група ($12,95 \pm 2,01$), 3 група ($13,17 \pm 2,07$), 4 група ($13,70 \pm 1,89$), 5 група ($13,50 \pm 1,93$). Тобто на всіх етапах професійного розвитку слідчі чітко усвідомлюють, що їхні досягнення у професійній діяльності залежать, по-перше, від власних зусиль і здібностей, по-друге, від їхньої ініціативності та відповідальності (див. табл. 1).

Визначено, що для слідчих першої групи досить значимою є мотивація професійних домагань ($9,63 \pm 2,28$). Можемо стверджувати, що на етапі адаптації до професійної діяльності слідчі прагнуть до покращання власних результатів діяльності, проявляють наполегливість, незадоволеність досягнутими результатами тощо. І хоча на рівні статистичної значимості підтвердження відсутні, цікавим є той факт, що показник мотивації професійні домагання першої групи посів друге рангове місце, тоді як в усіх інших групах дослідження він перебуває на п'ятому рейтинговому місці.

Діагностовано, що слідчі 2–5 груп дослідження переживають значимість власної праці, прагнуть до підвищення результатів праці, своєї кваліфі-

Таблиця 1

Особливості професійної мотивації слідчих на різних етапах професійного розвитку, ($x_p \pm \sigma$)

	Оцінка результатів праці	Професійні домагання	Інтернальність у сфері професійних досягнень	Професійні інтереси та цінності	Життєві цілі	Загальна активність
1 група	9,50 \pm 2,56	9,63 \pm 2,28	12,40 \pm 2,77	9,17 \pm 3,45	9,37 \pm 2,36	47,80 \pm 11,13
2 група	10,50 \pm 2,14	9,50 \pm 1,93	12,95 \pm 2,01	10,05 \pm 1,67	9,70 \pm 2,13	48,85 \pm 11,79
3 група	10,94 \pm 2,31	10,22 \pm 2,39	13,17 \pm 2,07	10,61 \pm 3,20	10,72 \pm 1,74	55,83 \pm 7,84
4 група	12,00 \pm 1,76	10,20 \pm 1,69	13,70 \pm 1,89	10,80 \pm 1,62	11,50 \pm 1,58	57,70 \pm 5,91
5 група	11,63 \pm 1,77	10,38 \pm 1,92	13,50 \pm 1,93	10,63 \pm 1,19	11,25 \pm 1,49	56,50 \pm 5,21
1-2 t, p	1,50	0,22	0,81	1,21	0,52	0,32
1-3 t, p	2,01	0,84	1,09	1,47	2,28	2,93*
1-4 t, p	3,44**	0,84	1,66	2,01	3,23**	3,59**
1-5 t, p	2,72*	0,93	1,30	1,92	2,77*	3,17**
2-3 t, p	0,62	1,03	0,33	0,69	1,61	2,12
2-4 t, p	2,04	1,02	1,05	1,18	2,61*	2,74*
2-5 t, p	1,43	1,09	0,67	1,02	2,18	2,38
3-4 t, p	1,35	0,03	0,69	0,21	1,20	0,71
3-5 t, p	0,82	0,17	0,40	0,02	0,79	0,26
4-5 t, p	0,45	0,20	0,22	0,26	0,34	0,46

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

кації, особистісного розвитку за умов наявності заохочень за виконану роботу. При цьому слідчі першої групи ($9,50 \pm 2,56$) статистично значимо менше прагнуть отримувати заохочення за відповідну діяльність, ніж слідчі четвертої ($12,00 \pm 1,76$; $p \leq 0,001$) та п'ятої груп дослідження ($11,63 \pm 1,77$; $p \leq 0,05$).

З'ясовано, що слідчі першої групи ($9,37 \pm 2,36$) статистично значимо менше вбачають перспективи власного професійного розвитку, мають чіткі життєві плани і способи їх досягнення порівняно з четвертою ($11,50 \pm 1,58$; $p \leq 0,001$) і п'ятою ($11,25 \pm 1,49$; $p \leq 0,05$) групами дослідження. Крім цього, слідчі другої групи ($9,70 \pm 2,13$) також статистично значимо ($p \leq 0,001$) менше вбачають перспективи і шляхи власного професійного розвитку, ніж слідчі четвертої групи ($11,50 \pm 1,58$).

Статистично значимо більший показник має вираженість загальної активності професійної мотивації слідчих четвертої ($57,70 \pm 5,91$) та п'ятої ($56,50 \pm 5,21$) груп порівняно зі слідчими першої ($47,80 \pm 11,13$; $p \leq 0,001$) і другої ($48,85 \pm 11,79$; $p \leq 0,05$) груп дослідження. Іншими словами, на етапі соціальної переадаптації та наставництва слідчі проявляють значно вищий рівень загальної активності професійної мотивації порівняно зі слідчими на етапі адаптації та інтеріоризації.

На основі вищевикладеного можемо стверджувати, що на кожному етапі професійного розвитку, від адаптації до професії до соціальної переадаптації, працівники слідчих підрозділів чітко усвідомлюють, що їхні досягнення у професійній та інших видах діяльності залежать від їхніх

зусиль і здібностей. На етапі адаптації до професії слідчі прагнуть до покращення своїх результатів діяльності, рішучі, наполегливі, не зупиняються на досягнутому, готові брати відповідальність на себе й отримувати за це певні (моральні, матеріальні) заохочення. На етапі інтеріоризації, зі стажем 3 – 7–10 років несення служби, слідчі бажають отримувати гідну оцінку своїх результатів праці та проявляють зацікавленість у професійній діяльності, що стимулює продуктивну професійну реалізацію і сприяє конструктивній самореалізації в професійній сфері. На етапі набуття майстерності (3 група), наставника (4 група) і соціальної переадаптації (5 група) у слідчих діагностовано однакову професійну спрямованість на отримання заохочення за виконану роботу, бачення власної професійної перспективи, наявність чітких життєвих планів, способів їх досягнення і шляхів та ресурсів, котрі для цього знадобляться.

У подальшому дослідженні відбулося вивчення стилів саморегуляції поведінки слідчих за допомогою опитувальника «Стили саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової [4] (див. рис. 1).

Визначено, що в процесі саморегуляції поведінки для слідчих першої групи типовим є профіль № 3, який характеризується сформованістю процесів моделювання ($x_{cp} = 6,13$) і програмування ($x_{cp} = 6,56$) та низьким розвитком планування ($x_{cp} = 4,31$) і оцінки результатів ($x_{cp} = 4,88$). Для них характерна низька стійкість цілей діяльності, невизначеність планів. Проте вони схильні детально формувати власну програму дій, наполегливі, гнучкі та працездатні.

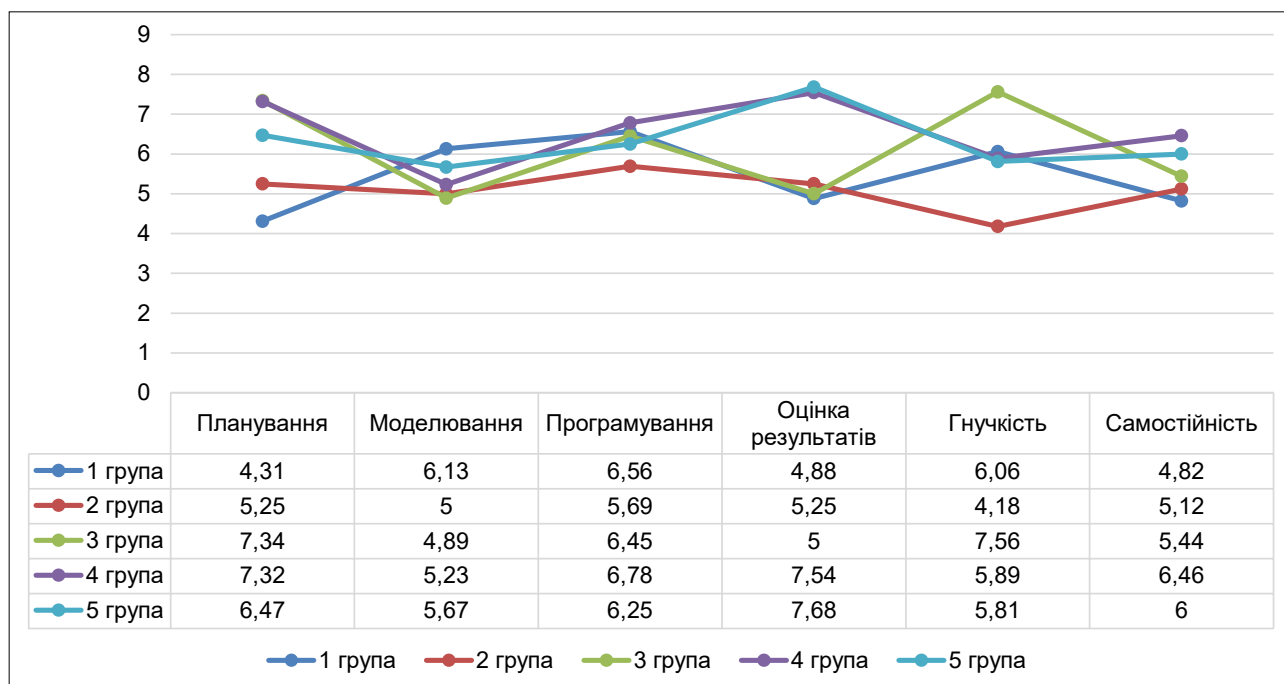

Рис. 1. Профілі саморегуляції поведінки слідчих на різних етапах професійного розвитку (x_{cp})

У слідчих другої групи зафіксовано профіль саморегуляції № 7. Вони схильні детально продумувати власні дії та їх послідовність, а потім наполегливо досягати поставлених цілей. Слабкою стороною є низький рівень розвитку гнучкості ($x_{cp} = 4,18$), тому їм необхідно більше часу для включення в роботу у ситуаціях, які швидко змінюються.

Діагностовано, що для слідчих третьої, четвертої і п'ятої груп дослідження характерний типовий профіль № 6 за чотирма процесами регуляції поведінки. Вони самостійні в плануванні і контролі діяльності, прагнуть до планування, відбору способів власних дій, постановки чітких цілей, але через слабкість процесів моделювання досить часто акцентують власну увагу на деталях, можуть відчувати труднощі у швидкій зміні планів. Показники процесів гнучкості і самостійності регуляції не відповідають профілю № 6, оскільки у слідчих третьої групи діагностовано високий рівень розвитку процесів гнучкості ($x_{cp} = 7,56$) і середній – самостійності ($x_{cp} = 5,44$), а у слідчих четвертої і п'ятої груп – середній рівень розвитку гнучкості ($x_{cp} = 5,89$), ($x_{cp} = 5,81$) і високий – самостійності ($x_{cp} = 6,46$), ($x_{cp} = 6,00$), що не відповідає показникам типового профілю № 6.

Наступним етапом дослідження була діагностика особливостей моделей копінг-поведінки слідчих як типів реакцій особистості на складні життєві та професійні ситуації за допомогою опитувальника «SACS» С. Хобфолла [2] (рис. 2).

На думку вчених (Л.І. Анциферова, В.О. Бодров, С.К. Нартова-Бочавер), копінг є своєрідною поведінкою людини у складних життєвих ситуаціях в

умовах хронічного впливу стресорів і щоденних негативних та позитивних подій. Головна функція копінгу полягає в ефективній адаптації людини до вимог ситуації різними шляхами (послабити, пом'якшити, уникнути або звикнути тощо) і таким чином подолати, впоратися зі стресом або оберегти себе від стресової ситуації відповідно до функціональних, конституціональних, психологічних та інших можливостей людини [1]. Оскільки професійна діяльність слідчого наповнена стресорами, ми включили копінг-поведінку до складу діяльнісного компонента професіогенезу.

Визначено, що слідчі першої групи використовують просоціально-пасивні стратегії копінгу: пошук соціальної підтримки ($22,41 \pm 4,17$), обережні дії ($21,72 \pm 3,91$) та вступ у соціальні контакти ($21,66 \pm 4,18$). Тобто слідчі зі стажем несення служби 1–3 роки у стресовій ситуації схильні звернутися до інших людей за порадою та допомогою, у прийнятті рішень будуть тривало й обережно обдумувати потенційні труднощі і залучати інших людей у спільну діяльність.

У слідчих другої групи констатовано наявність просоціально-активних стратегій копінгу: пошук соціальної підтримки ($18,04 \pm 6,44$), вступ у соціальні контакти ($17,89 \pm 5,72$) та асертивні дії ($17,85 \pm 5,87$). Іншими словами, маючи стаж роботи у слідчих підрозділах 3 – 7–10 років у складних ситуаціях поліцейській будуть не лише шукати підтримки, співчуття з боку оточуючих, залучати інших людей у спільну діяльність, а й активно, наполегливо і цілеспрямовано долати проблемні ситуації в межах власних ресурсів.

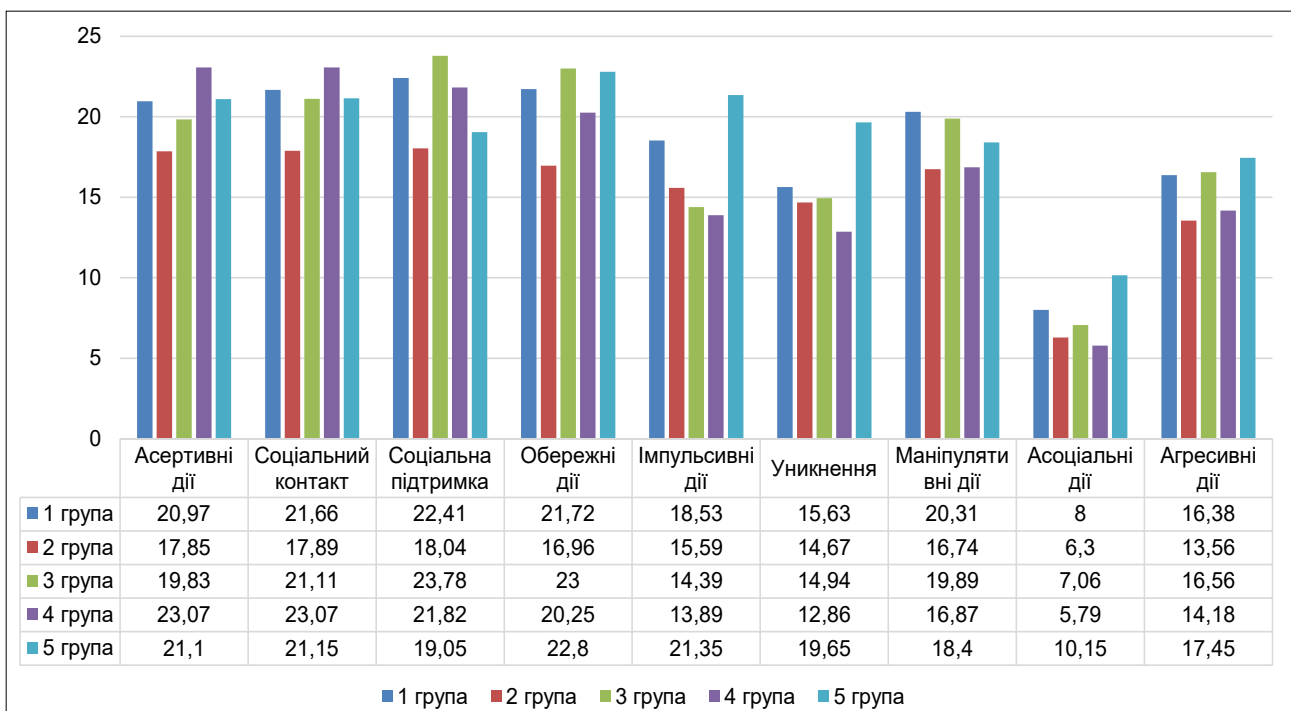

Рис. 2. Моделі копінг-поведінки слідчих на різних етапах професійного розвитку (x_{cp})

Слідчі третьої групи у складних ситуаціях найчастіше використовують просоціально-пасивні стратегії: пошук соціальної підтримки ($23,78 \pm 4,56$), обережні дії ($23,00 \pm 3,51$) та вступ у соціальні контакти ($21,11 \pm 4,39$). Можемо констатувати, що працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 7–10 – 15–20 років у стресових ситуаціях схильні працювати і приймати рішення колективно. Перш ніж діяти, вони все детально обмірковують і досить обережно і виважено вирішують складні проблеми.

Для слідчих четвертої групи характерне застосування лише просоціальних стратегій копінг: вступ у соціальний контакт ($23,07 \pm 4,35$), асертивні дії ($23,07 \pm 4,24$), пошук соціальної підтримки ($21,82 \pm 3,57$). Таким чином, працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 15–20 років у складних ситуаціях проявляють активну поведінкову стратегію, за якої людина для ефективного вирішення проблеми звертається по допомогу й підтримку до оточуючих: сім'ї, друзів, колег, значущих людей. При цьому вони проявляють активність і наполегливість у вирішенні проблемних питань і не розраховують на те, що проблема вирішиться сама по собі.

Діагностовано, що слідчі п'ятої групи вирішують складні проблеми за допомогою пасивно-прямих просоціальних копінгів: обережні дії ($22,80 \pm 5,77$), імпульсивні дії ($21,35 \pm 4,25$), вступ у соціальний контакт ($21,15 \pm 5,33$). Такі дані свідчать про те, що працівники поліції слідчих підрозділів зі стажем несення служби 20–25 років, зіштовхнувшись з проблемою, схильні як до тривалого прийняття рішення й обережних подальших дій, так і до швидких та імпульсивних дій без обдумування і прогнозування. При цьому вони прагнуть до залучення інших людей у спільну діяльність щодо подолання проблемної ситуації.

Висновки. Отримані результати надали змогу зробити декілька узагальнень:

– аналіз показників спрямованості професійної мотивації показав, що на всіх етапах професійного розвитку слідчі чітко усвідомлюють, що їхні досягнення у професійній діяльності залежать від власних зусиль, здібностей, ініціативності та відповідальності; більшість респондентів переживають значимість власної праці, прагнуть до

підвищення результатів праці, своєї кваліфікації, особистісного розвитку за умов наявності заохочень за виконану роботу;

– аналіз показників регуляторно особистісних властивостей поведінки особистості дав можливість з'ясувати, що для респондентів першої групи характерними є сформованість процесів моделювання і програмування на тлі низької оцінки результатів діяльності; слідчі другої групи демонструють схильність до ретельного продумування дій та наполегливість у досягненні цілей, але низький рівень розвитку гнучкості, що підвищує стереотипність дій; для слідчих третьої, четвертої і п'ятої груп дослідження характерними є самостійність у плануванні і контролі діяльності, відбір способів власних дій, постановка чітких цілей, акцентування уваги на деталях, що призводить до труднощів у швидкій зміні планів;

– серед особливостей використання моделей копінг-поведінки нами було визначено, що для більшості респондентів характерними є використання у складних ситуаціях особистого та професійного життя просоціальних копінгів.

Врахування виявлених особливостей діяльничого компонента змістовних характеристик професійного розвитку працівників слідчих підрозділів доцільно враховувати для корекції особистого професіогенетичного сценарію у разі здійснення психологічного супроводу їх професіогенезу.

Література:

1. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. Москва : Пер Сэ, 2006. 528 с.
2. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 336 с.
3. Мілорадова Н.Е. Етапи професіогенезу особистості правоохоронця. *American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research*. 2017. № 4 (7). С. 42–48.
4. Моросанова В.И. Саморегуляция и индивидуальность человека. Москва : Наука, 2010. 519 с.
5. Осьодло В.І. Методика діагностики професійної мотивації. *Вісник Національної академії оборони* : зб. наукових праць. 2007. № 2 (4). С. 142–151.

Милорадова Н. Э. Особенности деятельностного компонента профессиогенеза следователей органов досудебного расследования

В статье представлены результаты исследования особенностей деятельностного компонента содержательных характеристик профессиогенеза сотрудников следственных подразделений на разных этапах профессионального развития: профессиональной адаптации, овладения профессиональной деятельностью, творческого самовыражения, наставничества, социальной переадаптации. Выделены специфика направленности профессиональной мотивации, стилей саморегуляции поведения и доминирующих моделей копинг-поведения на каждом из этапов.

Ключевые слова: содержательные характеристики, деятельностный компонент, профессиогенез, следователи органов досудебного расследования, мотивация, стили саморегуляции, модели копинг-поведения.

Miloradova N. E. Specific features of pragmatist component of professional genesis of investigators of pre-trial investigative agencies

The author of the article has presented the results of the study of special features of the component of the content characteristics' activity of professional genesis of investigative units' employees at various stages of professional development: professional adaptation, mastering of professional activity, creative expression, mentoring, social re-adaptation. The author has distinguished the specificity of the direction of professional motivation, the styles of self-regulation of behavior and the dominant models of coping-behavior at each of the stages.

Key words: *content-related characteristics, pragmatist component, professional genesis, investigators of pre-trial investigative agencies, motivation, styles of self-adjustment, models of coping-behavior.*